

บทที่ ๔

กระบวนการปรับตัวของช่างปิดทองคำเปลวในปัจจุบัน

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่องานช่างปิดทองคำเปลว

จากบทที่ ๒ เป็นการนำเสนอปรากฏการณ์เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นแต่ละช่วงในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งส่งผลกระทบต่องานช่างศิลป์ไทยโดยเฉพาะงานช่างปิดทองคำเปลว ทั้งด้านการสนับสนุนและด้านการลดทอนการใช้ทองคำเปลว โดยสามารถวิเคราะห์ปัจจัยสำคัญได้ ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. ด้านแนวคิด ค่านิยม คติความเชื่อ

เนื่องจากงานช่างศิลป์ไทยได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธที่ได้บันทึกผ่านคัมภีร์ทางศาสนาหลายเล่มแสดงให้เห็นถึงภาพภูมิ สวรรค์ วิมาน อารมณ์เครื่องประดับที่ล้วนประกอบไปด้วยแก้ว แหวน เงิน ทอง สิ่งมีค่านานาชนิดซึ่งเป็นเครื่องแสดงกุศลผลบุญของผู้ที่ได้สร้างสมมา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, หน้า ๗-๓๕) สถานการณ์นี้เป็นแนวทางให้ช่างศิลป์ไทยได้คิดหาวิธีในการนำทองคำมาใช้สร้างสรรค์ในงานศิลปะแขนงต่าง ๆ เป็นการแปรเปลี่ยนนามธรรมออกมาเป็นรูปธรรม เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงพระบุญญาบารมีของกษัตริย์ ชนชั้นสูง และใช้เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาให้กับพระพุทธศาสนา คติความเชื่อเหล่านี้ได้รับถ่ายทอดสืบต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาอย่างเข้มข้นในช่วงสามรัชกาลแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ๒๕๕๑, หน้า ๑๒) ทำให้การสร้างบ้านเมืองใหม่จำเป็นต้องใช้ช่างฝีมือในการปิดประดับทองคำเปลวอย่างมากเพื่อให้เหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดีตามพระราชปณิธานของพระเจ้าแผ่นดิน ฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และพระพุทธศาสนาจึงมีความพยายามที่จะสร้างหรือประดับตกแต่งด้วยทองคำ โดยใช้เทคนิควิธีการต่าง ๆ

ในงานสถาปัตยกรรม ทองคำเปลวถูกใช้ในการประดับตกแต่งอย่างมากทั้งภายนอกและภายในตัวอาคาร ไม่ว่าจะเป็นช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบัน คันทวย บัวหัวเสา หน้าต่าง ประตู ช่อ คาน ผนัง เพดาน ฯลฯ กล่าวได้ว่ามองไปส่วนใดก็ล้วนแล้วแต่เป็นทองไปทั่วทุกสิ่ง

ในงานประติมากรรมพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นตามมหาบุรุษลักษณะ ซึ่งมีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งคือมีสีผิวดุจดั่งทอง คตินี้จึงทำให้มีการสร้างพระพุทธรูปให้เป็นทองคำด้วยวิธีการต่าง ๆ ซึ่งอาจสร้างด้วยทองคำ กะไหล่ทอง หุ้มทอง ปิดประดับด้วยทองคำเปลว ฯลฯ

อิทธิพลแนวคิดนี้ยังส่งผลไปถึงงานจิตรกรรมให้มีการเขียนภาพปราสาท พระราชวัง

วัดวาอาราม สิ่งที่แสดงชนชั้นฐานะ รวมทั้งองค์พระพุทธรูปให้เป็นทองคำด้วยการนำทองคำเปลวปิดประดับเน้นตัวภาพให้มีความโดดเด่น สมจริงยิ่งขึ้น

ช่วงปลายรัชกาลที่ ๒ ต่อเนื่องถึงรัชกาลที่ ๓ อิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมจีนเข้ามามีบทบาทในงานศิลปกรรมไทยมากขึ้น ส่งผลอิทธิพลต่อรูปแบบอาคาร การประดับตกแต่งภายนอกที่ได้ใช้กระเบื้องเคลือบ ถ้วยชามจากจีนแทนการจำหลักไม้ปิดทองประดับกระจกแบบศิลปะไทยประเพณี ซึ่งไม่แข็งแรง ใช้แรงงานช่างฝีมือมาก และใช้ระยะเวลาสร้างนานไม่ทันคอบริมาณการสร้างศาสนสถานที่มีมากในสมัยนี้ และยังมีศาสนสถานเดิมที่ถึงเวลาต้องบูรณะซ่อมแซมอีกหลายแห่งด้วย การใช้เทคนิควิธีการที่ผสมผสานรูปแบบศิลปะจีนทำให้ลดปริมาณการใช้ทองคำภายนอกอาคาร และแรงงานช่างฝีมือที่ต้องปิดประดับทองคำเปลวไปได้มาก แต่ทองคำเปลวกลับใช้มากขึ้นในการประดับตกแต่งภายในตัวอาคารแทน ทั้งงานจิตรกรรมที่นิยมเขียนภาพลายเครื่องตั้ง เครื่องมั่งคดแบบจีน และงานประดับภาพแขวนกระจก ๓ ภาพเหนือหน้าต่างที่มีลวดลายแบบจีน เช่นที่วัดเทพธิดาราม วัดนางนอง วัดราชโอรสาราม เป็นต้น ล้วนประดับตกแต่งทองคำเปลวด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาของชาวจีน และค่านิยมในการใช้ทองคำเพื่อแสดงถึงอำนาจ ความรุ่งเรือง ความสุข ความมั่งคั่ง โชคดีเหมือนกับชาวไทย ในการปรับรูปแบบ ค่านิยม วัฒนธรรมของชาวจีนจึงสามารถผสมผสานเข้ากันได้ง่าย และกลมกลืนกับรูปแบบงานศิลปะไทยประเพณี

ชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อได้นำวิทยาการใหม่ ๆ พร้อมแนวคิดลัทธินิยมเข้ามาเป็นแรงผลักดันให้ชนชั้นนำของไทยต้องปรับทัศนคติซึ่งมีผลต่อความเชื่อปรัมปราคติในส่วนของศาสนาที่มีมาแต่เดิม ในช่วงแรกสมัยรัชกาลที่ ๔ ยังไม่ส่งผลกระทบต่องานปิดทองคำเปลวมากนัก ต่อเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ประเทศรับอารยธรรมตะวันตกอย่างเต็มที่ สถาปัตยกรรมรูปแบบตะวันตกได้ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความเจริญสมัยใหม่ และความเท่าเทียมกันทางวัฒนธรรมระหว่างสยามกับโลกตะวันตก มีการสร้างพระที่นั่ง วัง พระตำหนักตามแบบตะวันตกขึ้นเป็นจำนวนมาก มีการปิดประดับด้วยทองคำเปลวมากขึ้นตามความสำคัญของแต่ละสถานที่

ศิลปะตะวันตกมีอิทธิพลต่องานประติมากรรมมากขึ้น คติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปที่ยึดหลักมหาบุริสลักษณะเสื่อมถอยลง พระพุทธรูปจึงไม่จำเป็นต้องมีสีผิวเป็นทองอีกต่อไป ทำให้พระพุทธรูปเก่า และที่ถอดแบบปั้นหล่อใหม่จากพระพุทธรูปโบราณมีการทำเป็นสีดำอย่างตั้งใจ โดยใช้เทคนิคการรมดำ ประดิษฐานในวัดสำคัญ คือ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร ด้วยเหตุที่ต้องการรวบรวม และจัดแสดงให้คนดูเป็นพิพิธภัณฑ์ นอกจากนี้ในงานจิตรกรรมภาพกษัตริย์และชนชั้นสูงได้เขียนเป็นภาพเหมือนจริง แทนการเขียนเป็นตัวพระตัวนาง

แบบไทยประเพณี โดยใช้สีเหลืองระบายแทนการปิดด้วยทองคำเปลว เช่น จิตรกรรมฝาผนัง
วัดราชาธิวาสราชวรวิหาร เป็นต้น

ตั้งแต่ช่วงสมัยนี้จึงนับเป็นจุดเริ่มต้นในการก้าวออกนอกกรอบความคิด คติ ความเชื่อ
ดั้งเดิมที่ยึดถือปฏิบัติกันมา ทำให้ช่างศิลป์ไทยมีแนวทางสร้างสรรค์งานได้หลากหลายมากขึ้น
ภายใต้คติ ความเชื่อพื้นฐานของช่างแต่ละคนที่จะได้เลือกสรร ดัดแปลง ผสมผสานกับแนวคิด คติ
ความเชื่อใหม่ ๆ จากสังคมภายนอกให้เหมาะสมกับสังคมไทย โดยมีชนชั้นสูงของไทยเป็นผู้ที่ได้
ริเริ่มบุกเบิกรับเข้ามาปรับใช้เป็นแนวทางตั้งต้นไว้แล้ว

๒. ด้านการเมืองการปกครอง

ชนชั้นสูงไทยได้ใช้พุทธศาสนาสร้างเอกภาพในสังคมไทยมาตั้งแต่อดีต เป็นพื้นฐานใน
การรับรองอำนาจให้แก่พระมหากษัตริย์ และให้คำตอบแก่ความแตกต่างทางสถานะของบุคคลใน
สังคม (วิไลเลขา ถาวรธนาสาร, ๒๕๔๖, หน้า ๑๗๔) เรื่อยมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้
สังคมมีระบบการปกครอง และโครงสร้างที่มีชนชั้นพระมหากษัตริย์อยู่ในตำแหน่งสูงสุด รองลงมา
คือพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ไพร่ ทาส และใช้ระบบศักดินาเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา การ
พยายามสร้างความแตกต่างของชนชั้นสูงเพื่อเป็นเครื่องแสดงบุญบารมีจึงได้ใช้ทองคำแสดง
สัญลักษณ์เป็นเครื่องหมายของผู้ที่มีอำนาจ เพราะเป็นของหายาก มีราคาแพง จึงมีกฎหมาย
กำหนดชัดเจนว่าบุคคลที่สามารถใช้ทองได้ต้องมีบรรดาศักดิ์ชั้นใด ใครใช้เกินบรรดาศักดิ์ถือว่าผิด
สามัญชนใช้ทองไม่ได้ โดยมีบทลงโทษผู้ฝ่าฝืนเป็นโทษหนักตามบัญญัติพระไอยการอาญาหลวง
(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔, ๒๕๐๕, หน้า ๒๘๕-๒๘๘) กฎมณเฑียรบาลจึงเป็นความพยายาม
ยกระดับฐานะของพระมหากษัตริย์และเจ้านายให้แตกต่างจากสามัญชน เป็นการบังคับให้สามัญ
ชนอยู่ในกรอบปฏิบัติ (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๔๕, หน้า ๔๙) ในสมัยนี้แม้ชาวบ้านจะมีทรัพย์
สมบัติมากมายเพียงใดก็ไม่สามารถบริโภคทองคำได้ตามความต้องการ ทองคำจึงกลายเป็นสิ่ง
บ่งชี้ระดับชนชั้น และตำแหน่งแห่งตนไปโดยปริยาย

ครั้นเมื่อมีการปรับปรุงส่วนราชการใหม่ทั้งหมดในสมัยรัชกาลที่ ๕ ประชาชนมีสิทธิ
เสรีภาพมากขึ้น ประชาชนเข้าถึงทองคำได้ง่ายขึ้น มีชาวต่างชาติเปิดร้านขายทองรูปพรรณ ชาว
ไทยและชาวจีนรับจ้างทำทองรูปพรรณตามใบสั่งงานของผู้ว่าจ้างทั้งคนในราชสำนัก หรือราษฎร
ด้วยตนเอง ช่วงนี้กิจการร้านทองย่านสำเพ็ง เยื้องราชเฟื่องฟูขึ้น ช่างหลวงก็มีพัฒนาการด้านฝีมือ
เรียนรู้เทคโนโลยีทันสมัยจากชาวต่างชาตินำมาปรับใช้ในงานของตน (สุมิตรา จันทร์เงา, ๒๕๓๖,
หน้า ๔๔-๕๘)

ช่วงเวลาต่อมาเมื่ออำนาจทางการเมืองการปกครองเปลี่ยนแปลงไปจากองค์

พระมหากษัตริย์มายังคณะราษฎรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ จากระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย งานศิลปกรรมต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องแสดงยศถาบรรดาศักดิ์จึงลดความสำคัญลงไป ในสมัยนี้ ส่งผลให้ทองคำซึ่งเป็นเครื่องแสดงความแตกต่างของชนชั้นได้ลดบทบาทลงไปด้วย แต่ทองคำได้ถูกใช้เป็นสิ่งเชิดชูระบอบประชาธิปไตย โดยการนำไปปิดประดับที่พานรัฐธรรมนูญ และองค์ประกอบของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย

ภายหลังเหตุการณ์รัฐประหารวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ซึ่งมีฐานอำนาจทางการเมืองเป็นกลุ่มทหารที่มีแนวคิดอนุรักษนิยม มีความคิดแบบไทย และไม่ได้มีทัศนคติต่อต้านพระมหากษัตริย์จึงได้เสนอนโยบายทางการเมืองที่ต้องการฟื้นฟูสถานภาพของสถาบันกษัตริย์ให้กลับมาอีกครั้ง สิ่งที่ตามมาคือการหันกลับมานิยมรูปแบบศิลปกรรมแบบไทยประเพณี จึงทำให้มีความต้องการให้ทองคำเปลวในการประดับตกแต่งเพิ่มขึ้นตามมา และในปัจจุบันจากการมีพิธีเสรีภาพของประชาชนทำให้สามารถที่จะสร้างและสะสมงานจากทองคำ เพื่อเป็นเครื่องแสดงรสนิยม และฐานะทางสังคมของตนเอง หรือใช้เพื่อส่งเสริมธุรกิจการค้าเป็นการสร้างจุดขาย เพื่อแสดงอัตลักษณ์ความเป็นไทยผ่านงานศิลปกรรมที่ล้วนถูกประดับตกแต่งไปด้วยทองคำเปลว เช่น ที่สถานทูตไทยในต่างประเทศ สนามบินสุวรรณภูมิ โรงแรม ภัตตาคารหรูหราต่าง ๆ เป็นต้น

๓. ด้านเศรษฐกิจ

ในอดีตสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ทองคำมาจากหลายทางด้วยกัน โดยได้จากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์หลายแห่ง ได้จากเครื่องบรรณาการซึ่งเป็นธรรมเนียมในการติดต่อค้าขายสร้างสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศ ได้จากการเก็บภาษีอากรจากพ่อค้าและประชาชน และการบังคับให้หัวเมืองขึ้นหรือเมืองประเทศราชส่งส่วย ซึ่งมักจะนิยมทำเป็นต้นไม้เงินต้นไม้ทองอย่างประณีต ได้จากการเกณฑ์กรณีพิเศษเพื่อนำมาใช้งานเป็นการเร่งด่วน เช่น เวลาเกิดสงคราม การสร้างพระหรือศาสนสถานสำคัญคู่บ้านคู่เมือง และยังได้จากการซื้อขายซึ่งมีมากในสมัยนั้นด้วย (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, ๒๕๔๐, หน้า ๖๐-๖๔) ทำให้กรุงศรีอยุธยามีทองคำมากมายที่จะนำมาสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้บ้านเมือง จนกระทั่งล่วงเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ แม้จะสูญเสียทองคำไปมากในการศึกสงครามเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ แต่เชื่อว่ายังมีแหล่งทองคำเหลืออยู่มากพอที่จะฟื้นฟูสร้างบ้านเมืองขึ้นมาใหม่ให้ดีขึ้นเหมือนเดิม ความเจริญรุ่งเรืองทางการค้ามีมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทำให้มีค่านิยมในการสร้างวัดกันมากทั้งพระเจ้าแผ่นดิน ชนชั้นสูง ข้าราชการ คหบดี เกิดการประกวดประชันกันขึ้นเป็นสิ่งที่กระตุ้นสร้างความเจริญให้กับงานช่างศิลป์ไทย จวบจนกระทั่งรัชสมัยรัชกาลที่ ๖ เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ภายหลังสงครามบ้านเมืองต้องเผชิญปัญหาจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ เกิดวิกฤตค่าเงินบาท มูลค่าการส่งออกลดลง และยังมีภัย

แล้ง ผนวกกับพระราชภาระค่าใช้จ่ายในราชสำนัก และส่วนพระองค์มีมากขึ้น ทั้งหมดส่งผลต่อฐานะทางการเงินการคลังภายในราชสำนักอย่างมาก ในสมัยนี้จึงไม่มีการสร้างวัดขึ้นมาใหม่เพราะวัดมีมากแล้วจึงเปลี่ยนมาสร้างโรงเรียนแทน เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่า การที่ประเทศจะเจริญได้นั้นก็ต้องอาศัยผู้ที่มีการศึกษา การศึกษาและสถานศึกษาจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อบ้านเมืองในยุคสมัยนั้น (ทินกร ทองเศวต, ๒๕๑๑, หน้า ๕๗) แม้ว่ารูปแบบงานสถาปัตยกรรมของโรงเรียนจะมีลักษณะคล้ายวัดก็ตาม แต่ได้มีการลดทอนรายละเอียดในงานประดับตกแต่งให้เรียบง่ายขึ้น ทำให้มีการประดับตกแต่งด้วยทองคำเปลวเฉพาะตำแหน่งที่สำคัญ พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้การทาสีพื้นเรียบ ๆ แทน สำหรับงานประติมากรรมพระพุทธรูปมีความแพร่หลายในการสร้างเป็นสีดามากขึ้น แต่พระองค์ยังทรงโปรดฯ ให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานในรูปแบบดั้งเดิมรวมอยู่ด้วย

สืบเนื่องถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ ยังอยู่ในสภาพเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามอยู่ สิ่งก่อสร้างใหม่ ๆ สร้างด้วยรูปแบบที่เรียบง่ายมากขึ้น ในปีครบรอบกรุงรัตนโกสินทร์ ๑๕๐ ปี มีการบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดารามตามรูปแบบเดิม ส่วนพระที่นั่งมัยบรมมหาราชวังได้เพียงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทพระองค์เดียว สภาพเศรษฐกิจตกต่ำถูกซ้ำเติมอีกครั้งด้วยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ส่งผลให้รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรมสาธารณะโดยภาพรวมมีรูปแบบที่เรียบง่ายเป็นเส้นตรงไปตรงมาแบบกล่องสี่เหลี่ยม ไม่มีการประดับตกแต่งลวดลายใด ๆ สำหรับสถาปัตยกรรมทางศาสนาแบบไทยประเพณียังคงมีอยู่ แต่ได้มีพัฒนาการโดยใช้วัสดุคอนกรีตเสริมเหล็ก ทำให้สัดส่วนรูปทรงตลอดจนรายละเอียดมีสัดส่วนลดลงให้สอดคล้องกับคุณสมบัติของคอนกรีต การปิดประดับทองคำเปลวยังคงมีในศาสนสถานส่วนที่สำคัญ สำหรับพระพุทธรูปในสมัยนี้มีทั้งที่ปิดทองและทาสีดำ ส่วนอนุสาวรีย์นิยมทำเป็นสีดำ แต่พบว่ามีที่ปิดทองบ้าง ได้แก่ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย หลังจากนั้นประเทศชาติก็ค่อย ๆ กลับฟื้นสภาพเศรษฐกิจขึ้นมาตามลำดับ จนถึงปัจจุบันสภาพเศรษฐกิจ การค้า เจริญรุ่งเรืองมากขึ้น มีการเปิดเสรีทางการค้ากับนานาชาติอย่างกว้างขวาง มีโครงการลงทุนขนาดใหญ่จากต่างประเทศ โดยใช้ประเทศไทยเป็นฐานการผลิตสินค้าสำคัญป้อนตลาดโลก

การได้มาของทองคำในสมัยปัจจุบันไม่ได้เก็บจากส่วย ภาษี หรือการเกณฑ์อย่างในอดีต หากแต่รัฐบาลต้องจ่ายเงินในการซื้อหามาเท่านั้น และด้วยสถานการณ์ราคาทองคำที่มีทิศทางที่พุ่งสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๕ (ค.ศ. ๒๐๐๒) (มนตรี แสงวงเดชา, ๒๕๕๒, หน้า ๓๐) ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อราคาทองคำเปลว ทำให้มีราคาที่สูงขึ้นตามในทิศทางเดียวกัน เนื่องจากทองคำเปลวก็คือการนำทองคำแท่งมาผ่านกระบวนการรีด ตี และตัดให้เป็นแผ่นบางที่สุดนั่นเอง ในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมที่ต้องใช้ทองคำในการประดับตกแต่ง จึงมีต้นทุนที่สูงขึ้นตามมา

เป็นเหตุให้ผู้ที่ต้องการงานปิดทองแต่ต้องมีการทบทวน ตริตรองถึงความคุ้มค่าในการใช้งานมากยิ่งขึ้น ดังที่ศราวุธ ศิริเถียร (สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔) ได้กล่าวว่า “ทองแพง ทำให้งานลดลง เพราะเจ้าภาพลังเล ไม่ค่อยมีเงิน”

๔. ด้านนวัตกรรม

ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีได้สร้างนวัตกรรมใหม่ ๆ ให้กับโลกใบนี้อยู่เสมอ ความพยายามในการเอาชนะธรรมชาติมีการคิดค้น และสร้างสิ่งทดแทนหรือเลียนแบบทองคำที่ได้จากธรรมชาติที่นับวันจะลดน้อยลงไปทุกที ส่งผลให้ราคาทองคำแท้เพิ่มสูงมากขึ้นเรื่อย ๆ แต่ความต้องการ และความนิยมทองคำของมนุษย์กลับยิ่งเพิ่มมากขึ้น สิ่งทดแทนทองคำหลายชนิดจึงถูกนำเข้ามาจากต่างประเทศ ซึ่งมีเทคโนโลยีการผลิตที่ทันสมัยกว่าประเทศไทย สิ่งหนึ่งที่ถูกนำมาใช้ประดับตกแต่งแทนการปิดทองคำเปลว คือ โม่เหล็กทองที่ใช้ในการประดับพระศรีรัตนเจดีย์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งนำเข้ามาจากประเทศอิตาลี (สันติ เล็กสุขุม ๒๕๔๔, หน้า ๒๐๖) และสีเหลืองที่นำมาใช้แทนการปิดทองคำเปลวในงานจิตรกรรม ต่อมาได้มีพัฒนาการที่จะทำให้สิ่งทดแทนเหล่านี้มีคุณสมบัติเหมือนทองคำแท้มากขึ้นเรื่อย ๆ จนปัจจุบันมีสีทองคำวิทยาศาสตร์หลายยี่ห้อ เช่น hato, TOA, FLEX, WIN, ท็อปฟอร์ม, ศิลปากร เป็นต้น โดยมีรูปแบบให้เลือกหลากหลายชนิด เช่น สีน้ำมัน สีน้ำ สีสเปรย์ สีอะคริลิก ผงสี เป็นต้น การใช้งานสะดวก รวดเร็วกว่ามาก มีความทนทานต่อการเสียดสี และทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ อีกทั้งมีราคาที่ถูกลงกว่าทองคำแท้มาก สีทองวิทยาศาสตร์จึงกลายเป็นทางเลือกหนึ่งให้กับผู้บริโภคได้ตัดสินใจ และพิจารณาเลือกใช้ตามความเหมาะสมกับชิ้นงาน

กระบวนการปรับตัวของช่างปิดทองคำเปลวในปัจจุบัน

ปัจจัยสำคัญทั้ง ๔ ประการที่มีอิทธิพลต่อการใช้ทองคำเปลวในงานช่างศิลป์ไทย ดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น เมื่อปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งหรือหลายปัจจัยเข้ามากระทบ จะส่งผลต่อการใช้ทองคำเปลวซึ่งอาจเป็นด้านการสนับสนุนหรือด้านการลดทอน โดยจะส่งผลกระทบต่อเนื่องโดยตรงต่อตัวช่างปิดทองคำเปลวตามมาทันที เนื่องจากช่างคือผู้ที่สร้างงานให้กับสังคมจึงต้องปรับตัวเพื่อการดำรงสถานภาพและบทบาทของตนเอง ทั้งช่างหลวงและช่างอิสระในปัจจุบันต่างก็ต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม

ทัศนคติของคนเป็นสิ่งที่ได้รับการปลูกฝังมาเป็นเวลานาน ฉะนั้นการปรับเปลี่ยนตามธรรมชาติจึงต้องใช้ระยะเวลาในการที่จะค่อย ๆ ยอมรับและเปลี่ยนแปลง แต่บางครั้งการเปลี่ยนแปลงอาจเกิดขึ้นอย่างฉับพลันจากอิทธิพลที่มีอำนาจบังคับสั่งการที่เหนือกว่าตนเอง ใน

การปรับเปลี่ยนนอกจากจะเกิดจากการรับเอาวัฒนธรรมมาจากกลุ่มอื่นแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมยังอาจเกิดขึ้นจากการถ่ายทอดวัฒนธรรมที่ไม่สมบูรณ์ หรืออาจเกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะโดยจำยอมหรือถูกบังคับทางอ้อม หรือเต็มใจก็ตาม หรืออาจเกิดจากความจำเป็นในการดำรงชีวิต (ยุพิน คล้ายมนต์, ๒๕๔๐, หน้า ๒๙) จึงทำให้ช่างทั้งสองกลุ่มมีกระบวนการในการปรับตัวในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. กระบวนการปรับตัวทัศนคติ

ทั้งช่างหลวง และช่างอิสระต่างมีฐานความคิดที่ถูกปลูกฝังมาเหมือนกันประการหนึ่งคือ งานที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาบันศาสนาต้องสร้างหรือประดับตกแต่งด้วยทองคำ เช่น ราชรถ ยานมาศ ธรรมาสัน พระพุทธรูป เทวรูป เป็นต้น จึงเป็นสิ่งที่คู่ควร (ช่างหลวง, สัมภาษณ์, ๗ ธันวาคม ๒๕๕๔, ช่างอิสระ, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) แม้ว่าจะไม่ทราบถึงความเป็นมาของแนวคิด คติ ความเชื่อดั้งเดิมอย่างลึกซึ้งก็ตาม แต่จากการที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ทำต่อ ๆ กันมาด้วยความเคยชิน จึงได้กลายเป็นวัฒนธรรมที่ช่างปิดทองได้จดจำปฏิบัติสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ทัศนคติของช่างหลวงได้ถูกปลูกฝังมาให้สร้างงานตามแบบแผนประเพณี จึงได้ใช้ทองคำแท้สำหรับงานที่สนองต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาบันศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่เหมาะสมคู่ควรกับพระบุญญาบารมี แต่หากจะมีการเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดจากคำสั่งของผู้มีอำนาจในการควบคุมสั่งการสูงสุด นั่นก็คือ พระมหากษัตริย์ที่จะได้รับสั่งให้เปลี่ยนแปลง ดังเช่น

สมัยรัชกาลที่ ๓ มีพระราชนิยมแบบจีน จึงให้นำด้วยขามแบบจีนมาประดับตกแต่งอาคารภายนอก แทนการแกะสลักไม้ลงรักปิดทองประดับกระจกแบบศิลปะไทยประเพณี

สมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงปฏิเสธเรื่องราวปรัมปราคติทางพุทธศาสนา ไม่เชื่อเรื่องสวรรค์ นรก และพระองค์ทรงรับแนวคิดแบบสัจนิยมตะวันตก ทำให้มีการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะเหมือนมนุษย์มากขึ้น (วิไลเลขา ถาวรธนสาร, ๒๕๔๕, หน้า ๔๖-๔๗)

สมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์ทรงใช้โมเสกทองปิดประดับ แทนการปิดทองคำเปลว และไม่ทรงเชื่อเรื่องมหาบุรุษลักษณะ (วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, ๒๕๑๔, หน้า ๑๔๓-๑๔๔) ประกอบกับแนวคิดในการทำพิพิธภัณฑสถาน ทำให้พระพุทธรูปไม่จำเป็นต้องปิดทอง แต่ทำเป็นสีดำตามรสนิยมแบบตะวันตก

สำหรับในรัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้พระราชทานพระวินิจฉัยให้ใช้วัสดุเรซินในการตกแต่งพระเมรุบางส่วนเพื่อความรวดเร็วและลดปริมาณไม้ (อรชร เอกภาพสากล, ๒๕๕๑, หน้า ๓๐) ในงานพระเมรุสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรม

ราชชนนี และได้มีการใช้สิทธิของคำพิพากษาศาสตร์แทนการปิดระดับด้วยทองคำเปลวแท้ในงานบางส่วนด้วย

นอกจากพระราชดำริของพระมหากษัตริย์หรือผู้แทนพระองค์ในงานพระราชพิธีสำคัญระดับชาติแล้ว ผู้ที่มีบทบาทในการกำหนดรูปแบบลักษณะงานรองลงมาคือภาครัฐบาล ซึ่งมีการสั่งการลงมาตามสายงาน ทำให้ช่างหลวงต้องปรับทัศนคติของตนในการสร้างงานตามพระราชดำริหรือตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชา

ส่วนช่างอิสระที่รับจ้างทำงานปิดทองทั่วไป ไม่สังกัดหน่วยงานใดเป็นการถาวร จากความหลากหลายของกลุ่มผู้ว่าจ้างหรือตลาด จึงทำให้รูปแบบลักษณะงานมีความหลากหลายตามไปด้วย ทั้งนี้ตัวช่างอิสระเองต้องมีความยืดหยุ่นในการปรับทัศนคติอย่างมาก โดยเฉพาะกลุ่มช่างอิสระรายย่อย เนื่องจากมีอำนาจการต่อรองน้อย ถ้าอยากได้งานก็ต้องทำตามที่ผู้ว่าจ้างต้องการ ซึ่งผู้ว่าจ้างบางรายก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการที่จะต้องปิดทองด้วยทองคำเปลวแท้ เพียงแค่ต้องการให้งานมีสีเป็นทองจากวัสดุที่มีราคาถูกกว่าก็เพียงพอ ซึ่งมักเป็นวัดตามต่างจังหวัด(นิวัฒน์ บุตรราช, มาเรียม ม่วงสวย, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔, อรรถสิทธิ์ อนุธรรมมาศ, สัมภาษณ์, ๒๓ เมษายน ๒๕๕๔) แต่ก็มีช่างอิสระรายย่อยบางคนที่ยึดมั่นในทัศนคติของตนเองที่จะเลือกทำเฉพาะงานปิดทองด้วยยางรักเท่านั้น คือ กลุ่มนายรุ่งโรจน์ คลองน้อย (สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔) ช่างจึงต้องมีฝีมือความสามารถในการปิดทองจนเป็นที่ยอมรับกันในวงการถึงจะมีผู้ว่าจ้าง และมีงานทำตามลักษณะงานที่ตนเองต้องการได้ตลอด ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าผู้ที่มีอิทธิพลต่อการปรับทัศนคติของช่างอิสระก็คือ ตลาดหรือผู้ว่าจ้าง ซึ่งจะเป็นผู้กำหนดวัสดุ รูปแบบงานตามที่ต้องการ ฉะนั้นช่างอิสระจึงต้องมีความยืดหยุ่นในการปรับทัศนคติมากกว่าช่างหลวงที่ทำงานให้กับหน่วยงานหลักเพียงหน่วยงานเดียว

ดังนั้นจึงทำให้ทั้งช่างหลวง และช่างอิสระในปัจจุบันยังคงมีสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของตนเหมือนในอดีต กล่าวคือยังคงเป็นช่างผู้ผลิตงานอยู่ภายใต้กรอบความคิดทางสังคมที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบ ลักษณะงานให้เป็นไปตามความต้องการของผู้บังคับบัญชา ผู้ว่าจ้าง หรือตลาด ช่างปิดทองทั้งสองกลุ่มไม่ได้ปรับเปลี่ยนทัศนคติหรือมุมมองของตนตามการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีแนวคิดของศิลปะสมัยใหม่ที่เข้ามาเกี่ยวกับมุมมองการเป็นศิลปินที่ต้องการมีพื้นที่แสดงตัวตนในฐานะผู้สร้างงานอย่างที่ศิลปินในปัจจุบันเรียกร้องกัน เนื่องจากงานปิดทองเป็นงานที่เกิดขึ้น และดำรงอยู่ภายใต้กรอบความคิด ความเชื่อ ค่านิยมทางศาสนาเป็นหลัก ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นความเคยชินเพื่อสนองสถาบันหลักของชาติ คือสถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ ช่างจึงไม่มีความต้องการที่จะแสดงตัวตนในการเป็นเจ้าของชิ้นงาน

ในอดีตกรรมวิธีการปิดทองคำเปลวของช่างหลวงและช่างอิสระจะใช้ยางรักเป็นตัวทำ
พื้นและผสานแผ่นทองคำเปลวกับพื้นผิววัสดุ แต่ในปัจจุบันได้รับเปลี่ยนไปใช้วัสดุสมัยใหม่มาก
ขึ้น เนื่องจากยางรักเริ่มหายาก คุณภาพต่ำ ราคาแพง และมีคุณสมบัติที่แห้งช้า อีกทั้งสามารถ
ก่อให้เกิดอาการแพ้ได้ จึงไม่เหมาะที่จะใช้ทำงานในปัจจุบันที่มีข้อจำกัดด้านงบประมาณ
ระยะเวลา และกำลังคน จึงได้มีสิ่งใหม่ที่สามารถเข้ามาทดแทนทำให้ลดค่าใช้จ่าย ลดระยะเวลา
และเหมาะสมกับกำลังคนที่มีอยู่จึงเป็นทางเลือกที่ดี ฉะนั้นการปรับเปลี่ยนวัสดุ เทคนิควิธีการปิด
ทองจึงมีความจำเป็นเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในปัจจุบันมากขึ้น

๑. ทำพื้และเปิดทองด้วยยางรัก

๒. ทำพื้นและปิดทองด้วยสีน้ำมัน

๓. ทำพื้นและปิดทองด้วยอีพ็อกซี่ใส

กรรมวิธีการปิดทองมีพัฒนาการโดยนำวัตถุดิบสมัยใหม่มาปรับใช้ทดแทนยางรักมากขึ้น อย่างไรก็ตามกลุ่มช่างหลวงยังคงใช้ทองคำเปลวแท้ในการปิดประดับเท่านั้น แม้ทางราชการจะได้มีการนำสีทองคำวิทยาศาสตร์มาใช้ในงานพระราชพิธีสำคัญในสมัยปัจจุบันหลายงานแล้วก็ตาม เช่น เสาธงสีที่ใช้ประกอบงานพระเมรุในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี ซุ้มเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น แต่การหาหรือพ่นสีทองคำวิทยาศาสตร์ไม่ใช่วาระหน้าที่ของกลุ่มช่างปิดทองประดับกระจก

หากแต่เป็นภาระงานของกลุ่มจิตรกรรม ทางกลุ่มช่างปิดทองประดับกระจกจึงไม่ได้ศึกษาเรียนรู้เทคนิควิธีการใช้สีทองคำวิทยาศาสตร์ในการสร้างสร้งงาน

ช่างอิสระที่ต้องทำงานตามความต้องการของตลาดหรือผู้ว่าจ้างที่มีความหลากหลาย ฉะนั้นช่างจึงต้องมีความสามารถทางเทคนิควิธีการในการปิดทองที่หลากหลายตามไปด้วยเช่นกัน นอกจากช่างจะปิดทองคำเปลวได้แล้ว ยังต้องมีความสามารถอย่างอื่นด้วย เช่น งานเขียน งานปูน งานทาสี งานประดับกระจก ฯลฯ เพื่อจะได้สามารถสร้างสร้งงานได้เบ็ดเสร็จทั้งกระบวนการ ยังมี ความสามารถมากโอกาสที่จะได้รับงานก็มากขึ้นด้วยเช่นกัน

กรรมวิธีการปิดทองของช่างอิสระมี ๓ วิธีด้วยกันคือ

๑ ทำพื้นและปิดทองด้วยยางรัก

๒ ทำพื้นและปิดทองด้วยสีน้ำมัน

๓ การทาหรือพ่นด้วยสีทองคำวิทยาศาสตร์

จะเห็นได้ว่ากลุ่มช่างอิสระนอกจากจะปิดทองคำเปลวแท้แล้ว ยังรับทำสีทองคำ วิทยาศาสตร์ด้วย ทั้งนี้เพื่อรองรับกับความต้องการของกลุ่มลูกค้า จึงต้องมีความรู้ในเทคนิควิธีการ หลาย ๆ อย่างเตรียมพร้อมไว้ด้วย

สำหรับกลุ่มช่างอิสระรายย่อยที่เรียนรู้วิธีการปิดทองจากสถาบันการศึกษาโดยตรงจะมีความสามารถทางช่างศิลป์ไทยหลายแขนง เนื่องจากหลักสูตรในการเรียนการสอนจะมีทั้งวิชา บังคับและวิชาเลือกให้นักศึกษาได้รับความรู้ที่หลากหลาย เช่น งานเขียน งานฉลุกระดาษ งานลาย รดน้ำ งานปั้น งานประดับลวดลาย เป็นต้น (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี, ม.ป.ป., ๔ ธันวาคม ๒๕๕๔) ทำให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานได้หลากหลาย ช่างกลุ่มนี้จึงมีโอกาสดังงานมากขึ้น

๓. กระบวนการปรับการดำเนินชีวิต

ในอดีตผลตอบแทนจากการสร้างงานนั้นไม่มีข้อกำหนดชัดเจน เนื่องจากช่างจะปฏิบัติงานภายใต้พื้นที่มีอยู่กับผู้อุปถัมภ์ เช่น กษัตริย์ เจ้านาย และวัด โอกาสของผลตอบแทนที่สูงขึ้นทั้งในด้านตัวเงิน และฐานะตำแหน่งหน้าที่ขึ้นอยู่กับพิจารณาของผู้อุปถัมภ์เท่านั้น แต่ช่างก็ไม่ต้องกังวลใจเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ทั่วไป เพราะผู้อุปถัมภ์มักจะดูแลเรื่องนี้ด้วย (ศรีนัย ทองปาน, ๒๕๓๔)

ช่างหลวงเป็นช่างที่ทำงานรับใช้สถาบันพระมหากษัตริย์ และส่วนราชการเป็นหลัก มีหน่วยงานสังกัด คือ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม มีตำแหน่ง เช่น นักวิชาการช่างศิลป์ นายช่างศิลปกรรม นายช่างประณีตศิลป์ ช่างประณีตศิลป์ เป็นต้น มีรายได้ที่

มันคงเป็นเงินเดือนตามอัตราที่ทางราชการกำหนดไว้ อย่างไรก็ตามข้างหลวงมีความจำเป็นต้องปฏิบัติตามคำสั่งของต้นสังกัด มีภาระหน้าที่มากกว่าเป็นเพียงช่างปิดทองตามแบบแผนประเพณี จึงทำให้ช่างหลวงในปัจจุบันต้องเป็นทั้งผู้ออกแบบ เขียนแบบ เป็นผู้สร้าง ผู้ซ่อม จัดเก็บรวบรวม ข้อมูลทางวิชาการ ศึกษา ค้นคว้า วิจัย พัฒนา ตลอดจนจัดทำเอกสาร อบรม เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ ภาระหน้าที่เหล่านี้ทำให้ช่างหลวงต้องเป็นมากกว่าช่าง คือ ต้องเป็นนักศึกษา นักวิจัย และนักประชาสัมพันธ์ไปด้วยในตัว ช่างจึงต้องเป็นผู้ที่ใฝ่รู้ พัฒนาตัวเองให้ทันกับ วิทยาการใหม่ ๆ ที่เข้ามา

ช่างหลวงจัดว่าเป็นอาชีพที่มีความมั่นคงสูง แต่อัตราเงินเดือนเริ่มต้นของทางราชการ เมื่อผนวกกับภาระเงินเฟ้ออาจทำให้ช่างบางคนมีรายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่าย ทำให้ต้องหารายได้ เสริมจากการรับทำงานปิดทองนอกเวลาราชการ แต่สำหรับบางคนที่สามารถปรับการดำเนินชีวิต ให้เหมาะสมเพียงพอกับเงินเดือนที่ได้รับก็ไม่ต้องกระตือรือร้นในการหารายได้พิเศษเพิ่มขึ้น เพียง รับผิดชอบต่อภาระหน้าที่ของตนที่ได้รับมอบหมายจากต้นสังกัดเท่านั้น การปรับขึ้นเงินเดือนก็ เป็นไปตามระเบียบที่กำหนดไว้ ซึ่งขึ้นอยู่กับผลงานและอายุการทำงานของแต่ละคน

ช่างอิสระในอดีตเป็นการช่างในชุมชนหมู่บ้าน และเป็นอาชีพที่อยู่ในระดับพอเพียง มากกว่าทำเพื่อความร่ำรวย นอกจากจะสร้างงานเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันแล้ว ยังสร้างงานขึ้น ตามความเชื่อ ความศรัทธา ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, ๒๕๔๙, หน้า ๑๕) แตกต่างจากช่างอิสระในปัจจุบันที่ทำงานเพื่อมุ่งหารายได้ สร้าง ฐานะเป็นสำคัญ ในการทำงานจึงคำนึงถึงผลตอบแทน และความคุ้มค่ามากกว่าการสร้างคุณค่า เพื่อหวังบุญกุศล ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ว่า “ถ้าจ้างให้มาทำเป็นรายวันไม่คุ้ม ต้องจ้างเหมาถึง จะทำ” (รุ่งโรจน์ เจริญผล, สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔) หรือ “ทำกับบริษัทต้องทำสัญญา ทำตามเวลา ค่าตอบแทนไม่คุ้ม” (อรรถสิทธิ์ อนรรฆมาศ, สัมภาษณ์, ๒๓ เมษายน ๒๕๕๔) เป็นต้น เนื่องจากสภาพสังคม เศรษฐกิจในปัจจุบันทุกอย่างถูกตีค่าดีราคาแลกเปลี่ยนด้วยระบบ เงินตรา การต่อสู้ดิ้นรนมีมากขึ้น น้ำใจไมตรีที่มีต่อกันระหว่างช่างกับช่าง หรือช่างกับผู้ว่าจ้างยังคง มีในฐานะคนรู้จักมักคุ้นในการช่วยเหลือแนะนำงานให้ แต่ก็อยู่ภายใต้ผลประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ ผลประโยชน์ด้านผลสัมฤทธิ์ของงาน คือผู้แนะนำหรือผู้ว่าจ้างได้ช่างมาช่วยทำงาน ทำให้งานเสร็จ ทันตามระยะเวลาที่กำหนด ไม่ต้องถูกปรับ หรือถูกตำหนิจากผู้ว่าจ้างให้เสียประวัติการทำงาน อีกทั้งยังมีผลประโยชน์ด้านตัวเงิน คือผู้แนะนำได้รับค่าตอบแทนจากช่างที่มาทำงาน ส่วนผู้ที่ได้ งานก็ได้รับค่าจ้างแรงงานเป็นผลตอบแทน ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ว่า “งานมากหาคนช่วย ช่าง ที่รู้จักกัน แบ่งเปอร์เซ็นต์งานจะได้สบาย ๆ” (ศราวุธ ศิริเถียร, สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔)

ช่างอิสระเป็นอาชีพที่ไม่ได้รับสวัสดิการจากทางภาครัฐบาลเหมือนข้าราชการ หรือ พนักงานของรัฐ ไม่มีหลักประกันใด ๆ ในชีวิต รายได้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการหางานและ ความสามารถในการทำงาน ช่างศราวุธ ศิริเถียร (สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔) กล่าวว่า “งานมีตลอดมากบ้างน้อยบ้าง แต่ไม่พ่ฟ่า มีใช้แต่ไม่มีเก็บ” หากไม่มีงานหรือไม่สามารถทำงานได้ ช่างจะขาดรายได้ทันที ในการดำเนินชีวิตช่างจึงต้องรู้จักอดออมและรู้จักใช้ ช่วงเวลาที่มีงานมากมี รายได้ต้องจัดเก็บเผื่อวันข้างหน้าที่มีเหตุให้รายได้ลดน้อยลง หรือขาดรายได้ไป การกินอยู่จึงต้อง พอเพียง (นิวัฒน์ บุตรราช, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) สำหรับช่างที่มีภูมิลำเนาต่างจังหวัด ทำให้ต้องเช่าที่พักอาศัยให้ใกล้กับที่ทำงาน โดยเลือกบ้านเช่าราคาถูกแค่พอพักอาศัยรวมกันพอ แม่ ลูก “บ้านเช่าไม้ เดือนละ ๑,๕๐๐ พอได้นอน” (น้องเจริญผล, สัมภาษณ์, ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๔) หรือบางคนอาจพักอาศัยบ้านเช่าที่หัวหน้างาน (เถ้าแก่) เช่าไว้ให้อยู่รวมกัน ซึ่งก็มีสภาพที่พออยู่ได้ จึงมักจะเป็นผู้ชายที่มาทำงานคนเดียวไม่ได้มาเป็นครอบครัว หรือชายโสดจะทำให้ช่วยลด ค่าใช้จ่ายในการเช่าบ้านไปได้ ส่วนอาหารการกินหาซื้อได้ทั่วไปตามตลาดร้านค้าใกล้ที่ทำงานหรือ ที่พัก บางครั้งทำงานที่วัดก็อาจกินอยู่ที่วัด สำหรับบางช่วงเวลาที่ไม่มีงานช่างอิสระบางคนจะ เปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น ซึ่งเคยเป็นอาชีพเดิมก่อนที่จะมาทำอาชีพช่างปิดทอง เช่น ถ้าไม่มีงาน ปิดทองเลย “ก็กลับไปขายของที่วัดโพธิ์” (อัมภา ศิริเสถียร, สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔) หรือ “ไปช่วยเพื่อนขายกล้วยเตี้ยว” (ไพโรจน์ สุณัฒ, สัมภาษณ์, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๔) หรือ “ไปทำศาล พระภูมิ” (มาเรียม ม่วงสาย, สัมภาษณ์, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๔) เป็นต้น ช่างบางคนที่มีฝีมือที่เคย ทำงานร่วมกับบริษัทรับเหมารายใหญ่มาก่อน จะเข้าไปขอแบ่งงานจากทางบริษัทเหล่านั้นทำอีก ทอดหนึ่ง และถ้ามีการติดต่อให้กลับมาทำงานอีกก็สามารถกลับมารับทำงานปิดทองได้เหมือนเดิม เช่น นิวัฒน์ บุตรราช (สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า “รับงานเอง ๑๐ กว่าปี บางครั้งก็ ทำกับบริษัทโดยรับต่ออีกทีกับบริษัท ปวช. เพื่อน ๆ ดึงเข้าไปช่วย แล้วกลับมาทำกับเถ้าแก่ แต่ถ้ามี คนมาติดต่อก็ไปทำ ถ้างานหมดก็กลับมาทำกับเถ้าแก่ได้” เป็นต้น ช่างอิสระจึงต้องมีการดำเนิน ชีวิตที่เรียบง่าย และมีความยืดหยุ่นสูง เพื่อจะจะสามารถปรับตัวให้อยู่ได้ในทุกสถานการณ์

๔. กระบวนการปรับเครือข่าย

เครือข่ายในการทำงานของช่างทั้งสองกลุ่มมีความเกี่ยวข้อง เชื่อมโยง ช่วยเหลือเกื้อกูล กันเองภายในกลุ่ม และภายนอกกลุ่ม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ ช่างหลวง

ในอดีตช่างสิบหมู่ประกอบด้วยกลุ่มช่างหลายชนชั้นทั้งช่างหลวง ช่างพระ ช่างพื้นบ้าน และช่างเชลยศักดิ์ อยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ มีการจัดแบ่งหน้าที่

ประสานงานกันอย่างเป็นขั้นตอน โดยใช้ทั้งระบบการเกณฑ์ การพึ่งพาอาศัย และระบบการจ้างงาน ปัจจุบันจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครองทำให้ช่างพระ และช่างเชลยศักดิ์หมดไปจากสังคม คงมีแต่ช่างหลวง และช่างพื้นบ้านหรือช่างอิสระ

ปัจจุบันช่างหลวงได้สังกัดกลุ่มงานช่างปิดทองประดับกระจก กลุ่มงานประณีตศิลป์ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม มีกระบวนการประสานงานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ การประสานเชื่อมโยงกันภายในกลุ่มของช่างหลวง

การประสานงานกันในลักษณะนี้เป็นการทำงานตามภาระหน้าที่ปกติที่ต้องแบ่งงานกันทำตามความสามารถของแต่ละคน โดยมีหัวหน้ากลุ่มงานเป็นผู้ควบคุมดูแลอีกที เช่น เมื่อมีภาระงานมา หัวหน้ากลุ่มจะแบ่งงานให้สมาชิกภายในกลุ่มทำตามขั้นตอน เริ่มจากขั้นการเตรียมพื้นผิววัสดุ การรองพื้น การปิดทอง และการประดับกระจก งานทุกขั้นตอนช่างทุกคนสามารถทำได้ หากเป็นงานชิ้นใหญ่ทุกคนจะช่วยกันทำโดยเฉพาะขั้นตอนการปิดทอง ซึ่งต้องปิดทองให้ทันก่อนที่ยางรักหรือสีน้ำมันหรืออีพ็อกซีที่ทาไว้จะแห้ง ไม่เช่นนั้นแล้วก็ต้องเสียเวลาในการทายางรักหรือสีน้ำมันใหม่อีกครั้ง (ยุนิย์ ธีระนันท์, สัมภาษณ์, ๒ ธันวาคม ๒๕๕๔) เป็นต้น

๔.๑.๒ การประสานเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มช่างหลวงกับกลุ่มงานประณีตศิลป์

กลุ่มอื่น

กลุ่มงานประณีตศิลป์มีทั้งหมด ๕ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มช่างเขียน และช่างลายรดน้ำ, กลุ่มช่างปิดทองประดับกระจก, กลุ่มงานช่างโลหะและศิราภรณ์, กลุ่มงานช่างแกะสลักและช่างไม้ประณีต, กลุ่มงานช่างหุ่น บัณฑิต และช่างมุก ซึ่งสามารถขอความร่วมมือช่วยเหลือในกรณีที่ทางกลุ่มช่างปิดทองประดับกระจกทำงานไม่ทัน เป็นการช่วยเหลือกันภายในกลุ่มงานประณีตศิลป์

๔.๑.๓ การประสานเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มช่างหลวงกับช่างกลุ่มอื่นภายในสำนักช่างสิบหมู่

การประสานงานกันในลักษณะนี้เป็นการส่งต่อการทำงานในแต่ละขั้นตอนให้ช่างแต่ละฝ่ายรับผิดชอบหน้าที่ของตน โดยงานศิลปกรรมเกือบทุกแขนงมักจะมาสิ้นสุดที่กลุ่มงานช่างปิดทองประดับกระจก ซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้าย หรือเกือบสุดท้ายในการประดับตกแต่งให้งานเสร็จสมบูรณ์ เช่น การทำหุ่นเทวดา จะเริ่มจากช่างเขียนเขียนแบบ ส่งให้กลุ่มประติมากรรมปั้นถอดพิมพ์ และหล่อ จากนั้นส่งต่อให้กลุ่มช่างปิดทองประดับกระจก ทำพื้น ปิดทอง ประดับกระจก และส่งต่อให้กลุ่มจิตรกรรม เขียนรายละเอียดหน้าตา ลายผ้า เป็นต้น

๔.๑.๔ การประสานเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มช่างหลวงกับช่างอิสระรายย่อย

การประสานงานกันในลักษณะนี้มักเป็นกรณีที่ทางกลุ่มช่างปิดทองประดับกระจกมีงานมาก กำลังคนในกลุ่ม และนอกกลุ่มมีไม่เพียงพอ อีกทั้งเป็นงานเร่งด่วน จะทำการจัดจ้างช่างอิสระจากภายนอกมาช่วยทำงานของทางราชการ หรืออาจเป็นงานที่มีบุคคล หรือหน่วยงานเอกชนมาจ้างทางกลุ่มช่างหลวงทำแต่ช่างอาจไม่มีเวลาทำก็จะส่งงานต่อให้ช่างอิสระรายย่อยทำอีกต่อหนึ่งและคอยควบคุมดูแลคุณภาพงาน เช่น นางกาญจนา มณีวรรณ (สัมภาษณ์, ๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๔) ทำงานประจำเป็นแม่บ้านในสำนักช่างสิบหมู่ และได้เรียนรู้วิธีการปิดทองจากกลุ่มช่างหลวง เมื่อทางกลุ่มช่างหลวงมีงานมากจะให้นางกาญจนามาช่วยทำงานหลังเลิกงานประจำ หรือวันหยุด จึงทำให้สะดวกรวดเร็วในการติดต่อประสานงาน การควบคุมคุณภาพของงาน เพราะที่พัก และที่ทำงานอยู่ที่เดียวกันภายในสำนักช่างสิบหมู่

๔.๑.๕ การประสานเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มช่างหลวงกับช่างอิสระรายใหญ่

การประสานงานกันในลักษณะนี้มักเป็นงานที่ทางราชการจัดจ้างโดยวิธีตกลงราคา หรือจ้างด้วยวิธีพิเศษ เพื่อแบ่งเบาภาระงานของช่างหลวงที่มีจำนวนคนจำกัด การจัดจ้างกรณีนี้ต้องมีเหตุผลข้อใดข้อหนึ่งตามที่กำหนดไว้ และมีขั้นตอนการดำเนินการจ้างอย่างเป็นทางการ (รายละเอียดในบทที่ ๓) การจัดจ้างลักษณะนี้มักเป็นกรณีที่มงานพระราชพิธีสำคัญ เช่นงานบูรณะซ่อมแซมเรือพระราชพิธี ที่ใช้สำหรับพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา หรืองานบูรณะซ่อมแซมราชยาน ราชรถ ในงานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพพระราชวงศ์ พระราชพิธีเหล่านี้มีกำหนดระยะเวลา ทำให้ช่างต้องทำงานให้เสร็จทันตามหมายกำหนดการ จึงต้องมีการกระจายงาน โดยการจ้างช่างอิสระรายใหญ่จากภายนอก เพราะมีกำลังคน และกำลังทุนมากพอในการดำเนินการให้สำเร็จ ล่วงทันตามเวลา ส่วนช่างหลวงจะทำหน้าที่ในการสั่งการควบคุมระยะเวลาและคุณภาพงานให้ได้มาตรฐานตามที่กำหนดไว้ เช่น นางปานทิพย์ หมีไพร (สัมภาษณ์, ๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๔) เป็นช่างอิสระรายใหญ่ซึ่งเป็นเพื่อนกับนางสุภาภรณ์ สายประสิทธิ์ ที่เป็นช่างหลวง เป็นผู้แนะนำงานให้เมื่อทำงานครบ ๓ งาน จะมีชื่ออยู่ในระบบของราชการซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ทำงานผ่านแล้ว เมื่อมีงานครั้งต่อไปก็จะติดต่อประสานงานกันได้สะดวกขึ้น เพราะทางหน่วยงานมีเอกสารส่วนตัวของนางปานทิพย์ ที่สามารถทำเรื่องดำเนินการได้ทันที โดยล่าสุด (พ.ศ. ๒๕๕๔) ได้ทำการซ่อมเรือพระราชพิธี ปิดทองประดับกระจก ซึ่งเมื่อรับงานมากก็ต้องจัดหาช่างมาช่วยทำ โดยตนเองจะคอยควบคุมช่างในสังกัดของตน ส่วนช่างหลวงจะมากำกับควบคุมอีกที

๔.๒ ช่างอิสระ

อาชีพช่างอิสระไม่มีสังกัดประจำเป็นการถาวร รับงานทั่วไปตามแต่จะมีผู้ว่าจ้าง

จำเป็นต้องมีเครือข่ายในการประสานงานช่วยเหลือกันในลักษณะการแบ่งงานกันทำ หรือการโยกย้ายกำลังคน โดยมีค่าตอบแทนเป็นค่าแนะนำ และค่าแรงงาน เพื่องานจะได้สำเร็จทันตามกำหนด หรือเพื่อให้งานกระจายให้พวกพ้องทำให้มีงานวนเวียนกันอยู่ภายในเครือข่ายของกลุ่มตนเอง เมื่อเสร็จสิ้นงานก็แยกย้ายกันไปหางานที่อื่น จึงเป็นการรวมตัวกันเฉพาะกิจเพื่อการทำงาน ช่วงอิสระท่านใดมีเครือข่ายมากหลากหลายกลุ่มยิ่งเพิ่มโอกาสในการได้รับงานมากยิ่งขึ้น การประสานงานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายของช่วงอิสระจึงสามารถสรุปได้ดังนี้

๔.๒.๑ การประสานเชื่อมโยงระหว่างช่วงอิสระรายย่อยกับช่วงอิสระรายย่อยรายอื่น

การประสานงานกันในลักษณะนี้พบว่าเป็นการทำงานที่ไม่ใหญ่มากทั้งขนาดจำนวน และเงินลงทุน มักจะเป็นการประสานงานกันในกลุ่มเครือญาติ พี่น้อง หรือกลุ่มเพื่อน ซึ่งสามารถติดต่อประสานงานกันได้ง่าย เช่น กลุ่มนายรุ่งโรจน์ คลองน้อย สมาชิกคือนางน้องเจริญผล ซึ่งเป็นภรรยา ประสานเชื่อมโยงกับกลุ่มของนายศราวุธ ศิริเถียร สมาชิกคือนางอำภา ศิริเถียร และพี่สาวภรรยา โดยนายศราวุธติดต่อให้นายรุ่งโรจน์มารับทำงานเปิดทองประดับกระจก ชุ่มหน้าต่างวัด เนื่องจากเหลือเวลาน้อยอาจทำงานเสร็จไม่ทันตามกำหนด จึงแบ่งงานให้ทำโดยตัดจ้างเหมาต่อ ช่วงสองกลุ่มนี้มีความรู้จักคุ้นเคยกันจากการที่ได้รับการเรียนรู้ฝึกฝนมาจากที่เดียวกันคือจากเจ้าแก้งสรวงซึ่งเป็นช่วงอิสระรายใหญ่ (น้อง เจริญผล, สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔)

๔.๒.๒ การประสานเชื่อมโยงระหว่างช่วงอิสระรายย่อยประสานเชื่อมโยงกับช่วงอิสระรายใหญ่

การประสานงานกันในลักษณะนี้พบว่าช่วงอิสระรายใหญ่จ้างหรือแบ่งงานส่งต่อให้ช่วงอิสระรายย่อย ซึ่งมักจะเป็นงานที่มีขนาด จำนวน และเงินลงทุนที่มาก จึงต้องใช้กำลังคนและกำลังทุนที่มากตามไปด้วย กำลังคนในสังกัดของตนมีไม่เพียงพอ จึงต้องจ้างช่วงอิสระรายย่อยมาช่วยเสริมให้งานเสร็จทันตามเวลา ช่วงอิสระรายย่อยที่มาช่วยงานมักจะเป็นช่วงที่มีความรู้จักคุ้นเคยกันดีกับช่วงอิสระรายใหญ่มาก่อน ทั้งนี้อาจเคยทำงานร่วมกันโดยเป็นช่างในสังกัดของช่วงอิสระรายใหญ่ เมื่อมีฝีมือและโอกาสก็ออกไปรับเหมางานเอง ต่อเมื่อช่วงอิสระรายใหญ่มีกงานมากก็สามารถเรียกกลับมาช่วยรับเหมาทำงานให้ได้ เมื่องานเสร็จก็ออกไปหางานที่อื่น โดยไม่ได้มีข้อผูกมัดกันแต่อย่างใด เช่น เจ้าแก้งสรวงเป็นช่วงอิสระรายใหญ่ เมื่อมีงานมากก็จะติดต่อกับช่วงอิสระรายย่อย เช่น กลุ่มนายรุ่งโรจน์ คลองน้อย กลุ่มนายศราวุธ ศิริเถียร โดยจ้างเป็นค่าแรง หรือเหมาเป็นชิ้นงาน แล้วแต่จะตกลงกัน

๔.๒.๓ การประสานเชื่อมโยงระหว่างช่างอิสระรายใหญ่กับช่างอิสระรายใหญ่รายอื่น

กรณีเช่นนี้พบว่าจะเป็นการแนะนำส่งต่องานให้กับช่างอิสระรายใหญ่รายอื่น เนื่องจากตนเองไม่มีกำลังเพียงพอที่จะรับงานเพิ่มได้อีก หรือไม่คุ้มที่จะรับทำ จึงส่งต่องานให้กับพวกพ้องซึ่งอาจได้รับค่าตอบแทนเป็นค่าแนะนำ (หัวคิว) และในโอกาสข้างหน้าช่างที่ได้รับการแนะนำงานไปให้ อาจมีงานมากก็จะช่วยแนะนำส่งงานกลับมาให้ได้อีก ทำให้งานวนเวียนอยู่ภายในพวกพ้องของตนเอง เช่น กลุ่มของเจ้าแก้งสรวง ประสานกับกลุ่มของนางมาเรียม ม่วงสาย ที่มีพี่สาวชื่อดาซึ่งเคยทำงานเป็นช่างในสังกัดของเจ้าแก้งสรวงมาก่อน และได้ออกมารับเหมางานเอง จนมีสมาชิกประมาณ ๖ คน ทั้งที่เป็นญาติพี่น้อง และคนอื่นที่มาขอฝึกทำงานด้วย (มาเรียม ม่วงสาย, สัมภาษณ์, ๑๙ เมษายน ๒๕๕๔) เป็นต้น

๔.๒.๔ การประสานเชื่อมโยงระหว่างช่างอิสระรายย่อยกับบริษัทรับเหมา

การประสานงานกันในลักษณะนี้ ช่างอิสระรายย่อยจะเข้าไปขอทำงานกับบริษัทรับเหมา ซึ่งมีหลายบริษัท เช่น ศิวกร, ปวช., ดำรง, กัญจนิจ เป็นต้น ในการรับงานอาจได้รับค่าจ้างเป็นรายวัน หรือจ้างเหมาแล้วแต่จะตกลงกัน แต่การที่จะเข้าไปทำงานกับบริษัทได้นั้น ต้องมีผู้แนะนำเข้าไปก่อน เมื่อเคยรับงานจนเชื่อมั่นในฝีมือกันแล้ว ในครั้งต่อไปก็สามารถติดต่อขอแบ่งงานกับผู้ควบคุมงานของบริษัท (ไฟร์แมน) ได้เอง เช่น นิวัฒน์ บุตรราช (สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) “รับงานเอง ๑๐ กว่าปี บางครั้งก็ทำกับบริษัทโดยรับต่ออีกทีกับบริษัท ปวช. เพื่อน ๆ ดึงเข้าไปช่วย” หรือ “โทรไปติดต่อของงานกับไฟร์แมน ถ้าเขาพอมีงานก็จะแบ่งให้” (น้อง เจริญผล, สัมภาษณ์, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๔)

๔.๒.๕ การประสานเชื่อมโยงระหว่างช่างอิสระรายย่อยกับช่างหลวง

การประสานงานกันในลักษณะนี้ช่างอิสระรายย่อยต้องมีความรู้จักคุ้นเคย และใกล้ชิดกับช่างหลวงเป็นอย่างดี เพื่อความสะดวกรวดเร็วในการประสานงาน การควบคุมกันได้ทันทีที่ ซึ่งงานมักจะมีควมเร่งด่วน หรือเป็นการรับทำงานต่อจากช่างหลวงในกรณีที่ช่างหลวงรับงานจากบุคคลหรือเอกชนภายนอกมาแล้วไม่มีเวลาทำเอง ซึ่งมักจะเป็นงานเล็กน้อยจะส่งให้ช่างอิสระรายย่อยรับไปทำอีกต่อหนึ่งภายใต้การควบคุมของช่างหลวง (ดูประกอบกับหัวข้อ ๔.๑.๔)

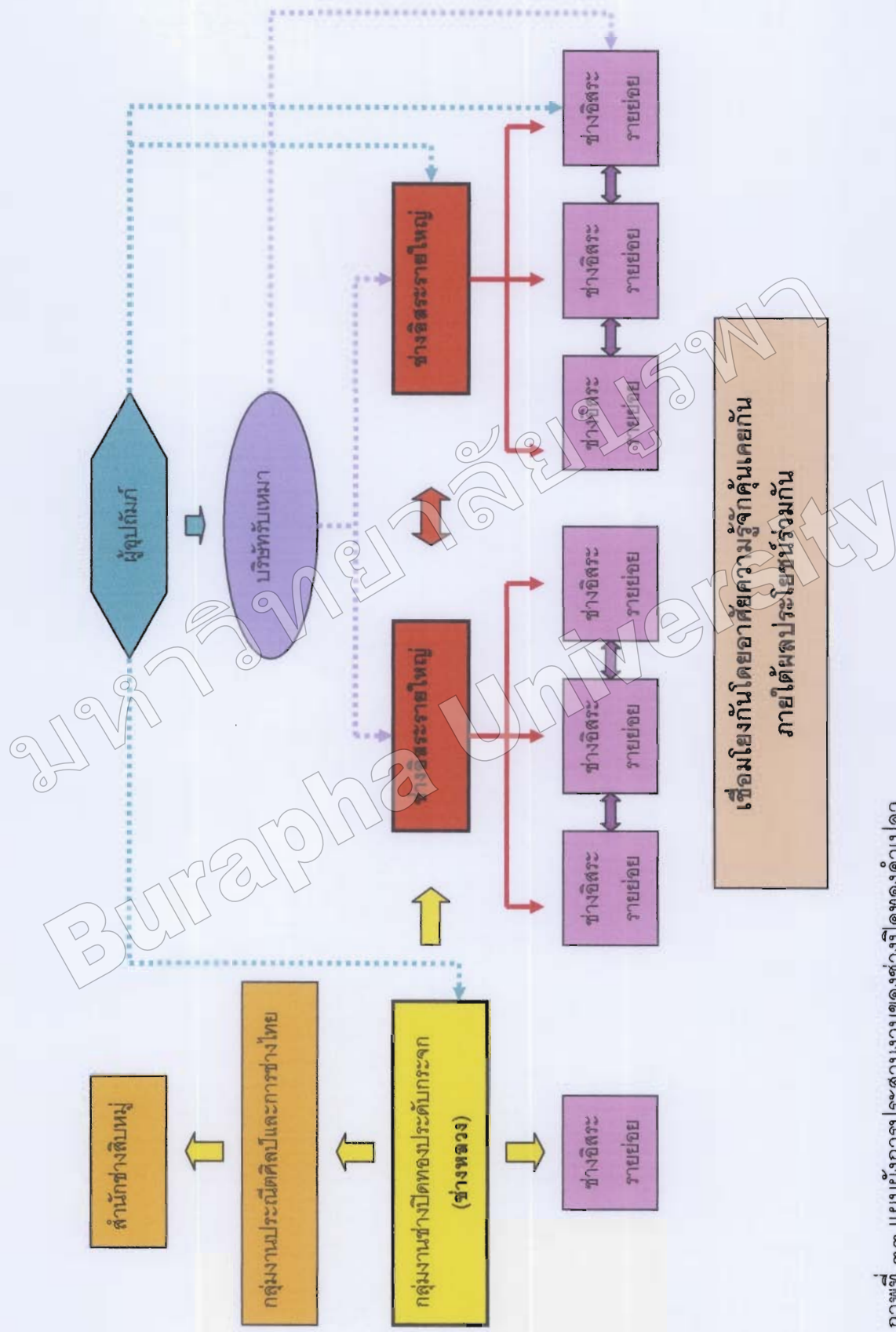
๔.๒.๖ การประสานเชื่อมโยงระหว่างช่างอิสระรายใหญ่กับช่างหลวง

การประสานงานกันในลักษณะนี้มักจะเป็นงานที่ใหญ่ทั้งขนาด จำนวน และเงินลงทุน การประสานงานหากเป็นงานของทางราชการจะมีระเบียบขั้นตอนที่มีความเป็นทางการ

หรือหากเป็นงานที่มีบุคคลหรือเอกชนภายนอกมาจ้างช่างหลวงทำ แต่ช่างหลวงไม่มีเวลาก็จะส่งต่อให้ช่างอิสระรายใหญ่ ซึ่งมีกำลังคน กำลังทุนในการทำงาน และอยู่ภายใต้การควบคุมคุณภาพของช่างหลวงอีกที ทั้งนี้ช่างอิสระรายใหญ่มักเป็นช่างที่มีความคุ้นเคยรู้จักกับช่างหลวงมาก่อน รู้จักฝีมือความสามารถกันดีแล้ว จึงสะดวกรวดเร็วในการติดต่อประสานงาน และควบคุมคุณภาพงานตามที่กำหนดไว้ (ดูประกอบกับ ๔.๑.๕)

ในการประสานงานกันของกลุ่มช่างทำให้เห็นการเชื่อมโยงกันระหว่างกลุ่มช่างทั้งสอง คือ กลุ่มช่างอิสระรายใหญ่สามารถจ้างแรงงานกลุ่มช่างอิสระรายย่อยให้เข้ามาทำงานได้ตลอดกรณีมีปริมาณงานมาก จากความสัมพันธ์ที่มีความรู้จักมักคุ้นกันเป็นส่วนตัว และช่างอิสระรายย่อย หรือช่างอิสระรายใหญ่เหล่านี้ก็เชื่อมโยงกับช่างหลวงในกรณีที่หลวงต้องการแรงงานเร่งด่วนได้อีกทอดหนึ่งจากความสัมพันธ์ที่คุ้นเคยกันมาก่อนจากการเข้ามารับการฝึกอบรม หรือรู้จักกันเป็นการส่วนตัวเช่นกัน และความสัมพันธ์มักแบ่งเป็นลักษณะจากแหล่งที่ได้รับความรู้ คือ กลุ่มช่างอิสระที่เรียนรู้วิธีการปิดทองจากสถาบันการศึกษาโดยตรง จะประสานงานกันกับผู้ที่เกี่ยวข้องมาจากสถาบันเดียวกัน ส่วนกลุ่มช่างอิสระที่ไม่ได้เรียนรู้วิธีการปิดทองจากสถาบันการศึกษาก็จะประสานงานกันเองภายในกลุ่มของตน ไม่ข้ามกลุ่มไปประสานกับกลุ่มช่างอิสระที่เรียนรู้วิธีการปิดทองจากสถาบันการศึกษาโดยตรง ซึ่งน่าจะเป็นเพราะการประสานงานต้องอาศัยการรู้จักมักคุ้นกันมาก่อน ซึ่งอาจเป็นรุ่นพี่รุ่นน้องร่วมสถาบัน หรือเป็นเถ้าแก่เป็นลูกน้องกันมาก่อน จึงสะดวกรวดเร็ว และมีความไว้วางใจกันเป็นสำคัญ (ภาพที่ ๓๓)

จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกลุ่มช่างอิสระรายย่อย ช่างอิสระรายใหญ่ และช่างหลวงเข้าด้วยกันนั้นเกิดจากความสัมพันธ์ส่วนตัวก่อนเสมอ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการติดต่อประสานงาน การควบคุมการปฏิบัติงาน ความไว้วางใจในฝีมือความสามารถ และการควบคุมการใช้ทองคำเปลว จึงมีข้อความหนึ่งที่กลุ่มช่างอิสระได้กล่าวไว้ว่า “วงการนี้แคบ” (ณรงค์ เหวขุนทด, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) ซึ่งหมายความว่าใครที่ทำงานดีหรือไม่ดีหรือมีประวัติเสียในการทำงานจะเป็นที่รู้กันทั่วในวงการช่างปิดทอง ซึ่งจะส่งผลต่อความน่าเชื่อถือในการทำงาน ฉะนั้นการทำงานนอกจากฝีมือความสามารถที่จะต้องพัฒนาอยู่เสมอแล้ว ความรับผิดชอบและความซื่อสัตย์เป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งที่จะทำให้เกิดความไว้วางใจของผู้ว่าจ้าง ซึ่งจะทำให้สามารถประกอบอาชีพนี้ต่อไปได้อย่างยั่งยืน

ภาพที่ ๓๓ แผนผังการประสานงานของช่างปิดทองคำเปลว

๕ กระบวนการปรับการสืบทอดงาน

วิธีการสืบทอดงานช่างปิดทองคำเปลวของช่างปิดทองทั้งสองกลุ่ม มีทั้งที่ได้รับ การศึกษาวิธีการปิดทองโดยตรงจากสถาบันการศึกษา แต่ทว่าความรู้ในการปิดทองคำเปลวด้วย ยางรักนั้นได้มาจากภาคทฤษฎี ส่วนใหญ่จะใช้สื่อนำมาใช้ในการทำพื้นและปิดทองแทน และมีการฝึก ปฏิบัติทดลองทำเพียงชิ้นงานชิ้นเล็ก ๆ เพื่อส่งอาจารย์ นักเรียนจึงได้เพียงความรู้ขั้นพื้นฐานที่ให รู้จักกับวัสดุ และวิธีการทำงานเบื้องต้นเท่านั้น ส่วนเทคนิค ความชำนาญต้องอาศัยการหาฝึกฝน เพิ่มเติมเอาเองจากประสบการณ์การทำงานจริง โดยการแนะนำถ่ายทอดจากผู้มีประสบการณ์ที่ เป็นหัวหน้างาน หรือรุ่นพี่ที่ปฏิบัติงานมาก่อน โดยเริ่มจากการช่วยเหลือเตรียมทำพื้นผิววัสดุ หรือ การตัดติดกระดาษ แล้วค่อยๆ ค่อยสังเกตวิธีการปิดทองไปสู่ระยะหนึ่งจึงจะได้ลงมือปิดทองจริง ๆ “การเรียนรู้วิธีการปิดทองให้เป็นใช้เวลาไม่นานเพียง ๒-๓ เดือนก็เป็นอย่างแล้ว” (นิวัฒน์ บุตรราช, สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) แต่จะมีความชำนาญเพียงใดขึ้นอยู่กับว่าจะใส่ใจใฝ่หาความรู้ และ ฝึกฝนมากน้อยแค่ไหน สิ่งสำคัญที่เป็นปัญหาในการถ่ายทอดสืบทอดงานช่างปิดทองอีกประการคือ การหวงวิชา โดยสอนเฉพาะวิธีการหลัก ๆ ส่วนเทคนิควิธี เกล็ดเล็ก เกล็ดน้อยต้องศึกษากันเอง แต่ถ้าพิจารณาในแง่ของการทำงานแล้ว เทคนิคบางอย่างไม่ใช่ช่างจะหวง แต่ไม่สามารถอธิบาย บอกให้เข้าใจได้ ช่างต้องฝึกทดลองเอง ถึงจะรู้ และเก็บสะสมไว้เป็นเทคนิคเฉพาะบุคคล

จะเห็นได้ว่าความสำคัญของการศึกษาวิชางานช่างนั้น คือการลงมือฝึกปฏิบัติจริงจน เกิดทักษะความชำนาญ ซึ่งเป็นวิธีการที่ครูอาจารย์ในอดีตได้ใช้ฝึกสอนกันมาตั้งแต่เริ่มแรกแล้ว การนำวิชาช่างมาสอนกันในโรงเรียนที่ให้นักเรียนต้องไปเรียนรู้ในหมวดศึกษาทั่วไป ซึ่งเป็นวิชา สากลพื้นฐาน ร่วมกับหมวดวิชาเฉพาะ และหมวดวิชาเลือกเสรี สิ่งที่ได้รับคือความรู้ที่ หลากหลาย สามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสม แต่ทางกลับกันเวลาที่ถูกแบ่งไป เรียนหลายวิชาทำให้นักเรียนขาดการฝึกหัดฝึกฝนในวิชาช่างเฉพาะทางอย่างเต็มที่เต็มเวลา จึงขาดความเชี่ยวชาญ ต่างจากกลุ่มช่างอิสระที่ไม่ได้เรียนรู้วิธีการปิดทองจากสถานศึกษา

ช่างกลุ่มนี้มาเรียนรู้ฝึกฝนกับการทำงานปิดทองจริงทุก ๆ วัน จึงทำให้ช่างกลุ่มนี้มีทักษะฝีมือ และ พัฒนาเทคนิควิธีการในการปิดทองได้ดีกว่า โดยเฉพาะเทคนิควิธีการในการใช้ยางรักทำพื้นและ ผสานแผ่นทองคำเปลว การเรียนการสอนในโรงเรียน (เพาะช่าง) ได้สอนแต่ภาคทฤษฎี ส่วนที่กลุ่ม งานช่างปิดทองประดับกระจก สำนักช่างสิบหมู่ก็เช่นกัน การจัดอบรมเผยแพร่ความรู้ให้กับบุคคล ทั่วไปใช้สื่อนำมาแทนยางรัก โดยมีเหตุผลว่ายางรักอาจทำให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดอาการแพ้ได้ (ยุนิย์ ธีระนันท์, สัมภาษณ์, ๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๔) จึงเหลือเพียงกลุ่มช่างอิสระที่ไม่ได้เรียนรู้วิธีการ ปิดทองจากสถาบันการศึกษายังคงถ่ายทอดส่งต่อเทคนิควิธีการทำพื้นและปิดทองคำเปลวด้วย

ยางรักให้กับผู้ที่ต้องการมาประกอบอาชีพช่างปิดทอง แต่ก็มีจำนวนไม่มากนัก และมักจะเลิกরা
ไปก่อนที่จะชำนาญจนเป็นช่าง (นิวัฒน์ บุตรราช , สัมภาษณ์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔) สำหรับ
ลูกหลานของตนเองไม่มีความสนใจจะเรียนรู้วิชาช่างปิดทอง และตนเองก็ไม่ต้องการให้บุตรหลาน
มาทำงานปิดทองด้วย เพราะเป็นงานที่ลำบาก เหนื่อย จึงส่งบุตรหลานให้เรียนหนังสือในระดับสูง
เพื่อจะได้ไปประกอบอาชีพอื่นที่สบาย และมีรายได้ที่ดีกว่า (มาเรียม ม่วงสาย, สัมภาษณ์, ๑๙
เมษายน ๒๕๕๔) เมื่อเป็นเช่นนี้ ต่อไปภายหน้าอาจเป็นเหตุให้องค์ความรู้ในการใช้ยางรักเพื่อทำ
พื้นและผืนทองคำเปลวหมดไป เนื่องจากไม่มีการถ่ายทอดสืบต่อไปให้กับคนรุ่นหลังก็เป็นได้

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University